

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) (FIKA 2) KI HE KELEKELE 2012

、 Fakamatala Fakamahino

(Ko e fakamatala ni 'oku 'ikai ko ha konga ia 'o e Lao Fakaangaanga ni ka 'oku fakataumu'a pe ke ne fakamatala'i 'a hono taumu'a mo hono 'aonga)

'Oku fokotu'u 'e he Lao Fakaangaanga ha Komisoni Kelekele Tau'ataina mo ha Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele ke fakahoko ha ngaahi fatongia ke pou pou ki hono faka'ai'ai 'a e 'ata ki tu'a, mo hono fakahoko 'e he Minisita ha ngaahi tu'utu'uni fakalao 'oku potupotu tatau 'i he'ene fakahoko hono ngaahi mafai 'i he Lao ki he Kelekele mo e Konisitutone.

Ko e Komisoni Kelekele Tau'ataina 'e kau ki ai ha kau fakafofonga 'o e ngaahi kupu fekau'aki 'i he fa'unga kelekele 'o Tonga, 'a ia ko e Tu'i mo hono Fale, Kau Ma'u Tofi'a Tukufakaholo, Pule'anga mo e kau ma'u 'api taautaha. Ko hono tefito'i fatongia ke fale'i 'a e Minisita Fonua 'i hono fakahoko 'a hono ngaahi mafai fakahoko ngaue mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue mahu'inga. 'E malava ke fakahu atu 'e ha taha ha launga ki he Komisoni Kelekele Tau'ataina pe ha tangi ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele 'i ha 'ikai ke fiemalie ki ha tu'utu'uni 'a e Minisita pe fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'e he kau ngaue 'o 'ene Potungaue.

C

T

**LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) (FIKA 2)
KI HE KELEKELE 2012**

C

T

**LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) (FIKA 2)
KI HE KELEKELE 2012**

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa Nounou	7
2	Fakatonutonu 'o e Kupu 2 – 'UHINGA'I LEA	7

KONGA 2 – KO E KOMISONI **8**

3	Fakahu 'o e Konga XI fo'ou – Komisoni Kelekele Tau'ataina	8
---	---	---

"KONGA XI – KO E KOMISONI KELEKELE TAU'ATAINA **8**

171	Fokotu'u 'o e Komisoni	8
172	Kau Memipa 'o e Komisoni	8
173	Ngaahi tu'utu'uni ngaue mo e Vahenga	9
174	Kau 'Ofisa	9
175	Sea	9
176	Ngaahi Fakataha	10
177	Tuku atu ha fatongia	10
178	Tefito'i Fatongia 'o e Komisoni	10
179	Ngaahi tefito'i taumu'a ngaue mo e ngaahi fakahinohino	11
180	Fakapa'anga 'o e Komisoni	11
181	Ngaahi Tu'utu'uni 'a e Pule'anga	12
182	Kau Ngaue Taukei	12
183	Malu'i 'o e Komisoni, ngaahi mafai moe ngaahi founa ngaue	12
184	Lipooti fakata'u	12

KONGA 3 – KOE FAKAMAAU'ANGA FAKATONUTONU KELEKELE **13**

4	Fakahu 'o e Konga XII fo'ou –Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele.....	13
---	---	----

"KONGA XII – KOE FAKAMAAU'ANGA FAKATONUTONU KELEKELE **13**

185	Fokotu'u 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu.....	13
186	Ngaahi Mafai 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu	14
187	Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu.....	14
188	Ngaahi Founa Ngaue 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu.....	14
189	Totonu ke ha	15
190	Fakamo'oni	15
191	Tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu 'o fakatatau ki he fakamo'oni 'oku ma'u.....	15
192	Ngaahi Tangi.....	16
193	Founa totonu	17

194	Kuo pau ke tokoni 'a e Failesisita	17
195	Ngaahi Tu'utu'uni	17

KONGA 4 – NGAARI ME'A KEHE **18**

5	Fakatonutonu 'a e kupu 149	18
---	----------------------------------	----

C

T

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) (FIKA 2) KI HE KELEKELE 2012

**KO HA LAO KE FAKATONUTONU 'A E LAO KI HE KELEKELE KE
FOKOTU'U HA KOMISONI KELEKELE TAU'ATAINA PEA KE
FOKOTU'U 'A E FAKAMAAU'ANGA FAKATONUTONU KELEKELE,
PEA MO E NGAahi ME'A FEKAU'AKI MO IA**

Kamata'anga []

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea
'o e Pule'anga 'o pehe:

1 Hingoa Nounou

- (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Kelekele 2012.
- (2) 'I he Lao ni, ko e Lao ki he Kelekele, 'i hono fakatonutonu, 'e ui ia "ko e Lao ki he Kelekele".

2 Fakatonutonu 'o e Kupu 2 – 'Uhinga'i Lea

'Oku fakatonutonu 'a e Kupu 2 'o e Lao ki he Kelekele 'aki hono fakahu
atu 'a e ngaahi 'uhinga'i lea ni -

"fale'i 'a e Komisoni" 'oku 'uhinga ia 'e ngofua ki he Minisita ke
kole fale'i mei he Komisoni Kelekele Tau'ataina, pea kuo pau ke ne

ngaue 'o fakatatau mo e fale'i kuo tuku atu 'e he Komisoni felave'i mo e me'a ko ia, 'i he taimi 'e tuku atu ai;

"Komisoni" 'oku 'uhinga ia ki he Komisoni Kelekele Tau'ataina kuo fokotu'u 'i he Lao ni;

"Fakamaau'anga Fakatonutonu" 'oku 'uhinga ia ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele kuo fokotu'u 'i he Lao ni."

KONGA 2 – KO E KOMISONI

- 3 **Fakahu 'o e Konga XI fo'ou – Komisoni Kelekele Tau'ataina**
'Oku fakatonutonu 'a e Lao ki he Kelekele 'aki hono fakahu 'a e Konga fo'ou ko eni –

"KONGA XI – KO E KOMISONI KELEKELE TAU'ATAINA

171 Fokotu'u 'o e Komisoni

- (1) 'Oku fokotu'u heni ha Komisoni pea 'e ui ko e Komisoni Kelekele Tau'ataina.
- (2) Ko e Komisoni ko e kautaha 'e malava ke ne ma'u ha koloa, hoko ko ha fa'ahi 'i ha ngaahi aleapau, mo fakahoko ha faka'ilo pea 'e malava ke faka'ilo ia.

172 Kau Memipa 'o e Komisoni

- (1) Kuo pau ke kau ki he Komisoni ha kau memipa 'e toko ni:na 'o anga pehe ni –
 - (a) ko ha tokotaha kuo fili 'e he Tu'i;
 - (b) ko ha tokotaha kuo fili 'e he kau ma'u tofi'a tukufakaholo 'o e Kalauni, 'i ha founga tenau tu'utu'uni;
 - (c) ko ha tokotaha kuo fili 'e he Kapineti;
 - (d) ko ha tokotaha kuo fili 'e he Kau Fakafofonga 'o e Kakai 'i he Fale Alea, 'i ha founga tenau tu'utu'uni;

- (e) ko ha tokotaha ke toko nima 'aki pea ke fili ia 'e he kau memipa kehe 'e toko fa, 'a ia ko ha fakafofonga lao 'oku ne ma'u 'a e taukei fe'unga ke fakanofu ki he tu'unga 'o e Fakamaau, pea kuo pau ko ia 'e Sea.
- (2) 'E ngofua ki he ma'u mafai ke fakanofu 'a e Komisiona takitaha ke fakanofu mo ha memipa fetongi, 'a ia kuo pau ke hoko ko e Komisiona 'i ha taimi 'oku 'ikai lava 'e he Komisiona tu'uma'u ke fakahoko 'a e ngaue 'a e Komisioni koe'uhi ko ha'ane, puke, fepakipaki 'o e ngaahi totonu pe ha toe me'a kehe.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e Lao ki he Ngaue Fakapule'anga 2002 ki he Sea mo e Kau Komisiona pe ha taha kuo fakanofu 'i he kupu 182 koe'uhi ko e fakanofu ko ia.

173 Ngaahi tu'utu'uni ngaue mo e Vahenga

- (1) Kuo pau ke fakanofu 'a e Komisiona taki taha 'e he Kapineta ki ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e 6 'i ha aleapau ngaue 'a ia kuo pau ke fakamahino pau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue mo e vahenga ('i ha felotoi mo e Minisita) pea tu'utu'uni'i 'i ai 'a e ngaahi fatongia ke fakahoko, ngaahi fiema'u fakahoko ngaue mo e fakangata 'o e aleapau ko ia.
- (2) 'E ngofua ki ha Komisiona pe ko hano fetongi ke fakafisi 'i hono 'oatu ha fanongonongo tohi ki he Komisioni 'i ha mahina 'e tolu.

174 Kau 'Ofisa

- (1) Kuo pau ke fakanofu 'e he Komisioni, 'i ha feongoongoi mo e Minisita, ha kau 'ofisa, taimi kakato pe fakataimi, 'o fakatatau ki hono fiema'u koe'uhi ke fakahoko totonu 'a e ngaahi ngaue 'a e Komisioni.
- (2) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Komisioni ha Va'a Fekumi mo Fale'i ki he vaha'a taimi ko e ta'u 'e 6 hili 'a hono kamata ngaue'aki 'a e kupu ni, mo ha kau 'ofisa ke nau pule'i 'a e va'a ni.

175 Sea

Kuo pau ke taki 'a e Sea 'i he Komisioni pea kuo pau ke ne fatongia'aki hono tokanga'i ke fakahoko ngaue lelei mo 'aonga 'a e Komisioni.

176 Ngaahi Fakataha

- (1) Kuo pau ko e tokolahi ki mu'a pea lava ke fakahoko ha fakataha 'a e Komisoni ko e kau memipa 'e 4, pea kuo pau ko e tokotaha 'i ai ko e Sea, 'a ia te ne ma'u 'a e paloti aofangatuku kapau 'e 'i ai ha mahanga.
- (2) Kuo pau ki he Sea ke ne –
 - (a) ui mo kau ki he ngaahi fakataha anga maheni 'a e Komisoni;
 - (b) tataki 'a e ngaahi fakataha 'a e Komisoni ; pea
 - (c) fakakau mai ki ha fakataha ha taha 'a e Komisoni ni'ihiki mei he kakai pe ko ha taha taukei, 'o kapau 'oku ne pehe 'oku fiema'u.
- (3) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Komisoni ki he'ene ngaahi founga fakahoko ngaue, 'o fakatatau ki he Lao ni.

177 Tuku atu ha fatongia

'E ngofua ki he Komisoni ke tuku atu ki ha memipa, 'ofisa pe komiti 'a e Komisoni ke ne fakahoko ha taha 'a hono ngaahi fatongia, ka kuo pau 'e 'ikai ta'ofi 'e he tuku atu ha fatongia koia 'a e Komisoni mei hono fakahoko 'o e fatongia tatau.

178 Tefito'i Fatongia 'o e Komisoni

Kuo pau ki he Komisoni, 'o fakatatau ki he Lao ni, –

- (a) ke ne fokotu'u ha 'ofisi ma'a e Komisoni pea fakangaue'i ha kau ngaue mo pule'i kinautolu;
- (b) ke vakai'i 'a e ngaahi lao kelekele mo e ngaahi founga ngaue ki he kelekele 'i he Pule'anga, 'o kau ai 'a e ngaahi kupu 'i he Konisitutone felave'i mo e kelekele, ke fakapapau'i 'oku 'i ai 'a e vahevahe tatau, potupotu tatau pea 'ata ki tu'a; pea ke lipooti ia ki he Tu'i, Kapineti mo e Fale Alea 'o fakata'u 5;
- (c) tokanga'i pea fale'i 'a e Kapineti 'i hono fakahoko 'o e lipooti 'a e Komisoni Faka-Tu'i ki he Kelekele kuo tuku atu 'i he 2012, ha ngaahi fokotu'u kuo fakahoko 'i he lipooti kuo tuku atu 'i he palakalafi (b) pea mo ha lao fekau'aki mo ia;

- (d) fale'i 'a e Minisita mo e Pule'anga pea ke fakahoko ha ngaahi fokotu'u 'i he ngaahi tu'utu'uni ngaue lalahi 'oku felave'i mo e ngaahi me'a fakakelekele, 'iate ia pe pe 'i ha fiema'u 'e he Minisita;
- (e) 'oatu ha fale'i ki he Minisita 'i hono fakahoko 'o e ngaahi mafai fakahoko ngaue mo e ngaahi mafai kehe 'o e Minisita 'a ia 'oku fiema'u 'e he Lao, pea fakahoko ia fakatatau ki he ngaahi taumu'a ngaue mo e ngaahi fakahinohino kuo fakamahino pau 'i he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he kupu 179;
- (f) fakakaukau'i pea tu'utu'uni ki ha ngaahi launga kuo fakahoko fekau'aki mo hono fakahoko 'o e Lao ki he Kelekele, 'o kau ai 'a e ngaahi launga fekau'aki mo ha ngaahi ngaue pe ngaahi tu'utu'uni 'a e kau ngaue fakapule'anga 'oku ngaue 'i he Potungaue.
- (g) lipooti fakata'u ki he Fale Alea 'i he'ene ngaahi ngaue, ngaahi me'a fekau'aki mo ia mo ha ngaahi fokotu'u 'oku ne faka'amu ke fakahoko.

179 Ngaahi tefito'i taumu'a ngaue mo e ngaahi fakahinohino

- (1) Kuo pau ke fakahoko ngaue 'a e Komisoni 'o faktatau ki he ngaahi tefito'i taumu'a ngaue mo e ngaahi fakahinohino kuo tu'utu'uni'i ki he taumu'a ko ia 'i he Ngaahi Tu'utu'uni 'a e Komisoni Kelekele kuo fa'u 'e he Komisoni 'i ha loto ki ai 'a e Kapineti.
- (2) 'E ngofua ki he Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he kupu ni ke ne fakamahino pau ha me'a kuo fiema'u pe lelei ke lelei ange 'a hono pule'i 'o e ngaahi fatongia 'a e Komisoni.

180 Fakapa'anga 'o e Komisoni

Kuo pau ko e pa'anga 'e ngaue'aki 'e he Komisoni 'a e pa'anga kuo vahe'i 'e he Fale Alea ki he taumu'a ko ia, 'o tatau ai pe pe ko e kong'a 'o e patiseti 'a e Potungaue pe ko ha patiseti makehe.

181 Ngaahi Tu'utu'uni 'a e Pule'anga

- (1) Kuo pau ki he Komisoni, 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia, ke fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e Pule'anga fekau'aki mo e fatongia ko ia, 'i hono fakahoko ki ai 'e he Minisita 'i ha tohi: KA KUO PAU ke 'oua 'e to kehekehe 'a e tu'utu'uni ngaue ko ia mo e Lao ni.
- (2) Kuo pau ke kau 'a e tatau 'o e fetu'utaki kotoa kuo fakahoko ki he Komisoni 'i he kupu ni 'i he ta'u 'i he lipooti fakata'u 'a e Komisoni ki he ta'u ko ia ke fakahu ki he Fale Alea 'i he kupu 184.

182 Kau Ngaue Taukei

'E ngofua ki he Komisoni, ki he taumu'a 'o ha fa'ahinga tafa'aki 'a hono ngaahi fatongia, ke fakakau mai ha taha ngaue taukei 'i ha tu'unga ngaue fakataimi ke –

- (a) fakakaukau'i ha me'a 'a ia 'oku totonu, 'i he fakakaukau 'a e Komisoni, ke 'oatu ki he taha ko ia pea ke lipooti ia ki he Komisoni; pe
- (b) fale'i 'a e Komisoni.

183 Malu'i 'o e Komisoni, ngaahi mafai moe ngaahi founa ngaue

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ala mo'ua ha taha kuo fakanofu 'i he Lao ni ki ha ngaue na'a ne fakahoko 'i hono fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni.
- (2) 'Oku 'ikai uesia 'a e mafai 'o e Komisoni ke fakahoko hono ngaahi fatongia 'i ha 'uhinga ko e li'aki pe 'ikai malava ke fakahoko ngaue, 'a e Sea, ha Komisiona, pe ko e Talekita.

184 Lipooti fakata'u

- (1) Kuo pau ki he Komisoni, ke lipooti 'a 'enau ngaahi ngaue 'i he ta'u fakatohi mahina takitaha ki he Minisita 'i he 'aho 30 'o Ma'asi 'i he ta'u hoko.
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita 'a e lipooti ki he Fale Alea 'i he to'u Fale Alea hoko."

KONGA 3 – KOE FAKAMAAU'ANGA FAKATONUTONU KELEKELE

4 Fakahu 'o e Konga XII fo'ou –Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele

'Oku fakatonutonu 'a e Lao ki he Kelekele 'aki hono fakahu 'a e Konga fo'ou ko eni –

“KONGA XII – KOE FAKAMAAU'ANGA FAKATONUTONU KELEKELE

185 Fokotu'u 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu

- (1) 'Oku fokotu'u 'i heni ha Fakamaau'anga Fakatonutonu pea 'e ui ko e Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele.
- (2) Kuo pau ke kau ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'a e kau Memipa 'e tolu ko eni –
 - (a) ko e Sea 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu, 'a ia ko ha taha fakafofonga lao kuo ne ma'u 'a e taukei fe'unga ke hoko ko e fakamaau;
 - (b) memipa kehe 'e ua.
- (3) Kuo pau ke fakanofu 'a e kau memipa kotoa 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni 'i ha fale'i 'a e Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau kuo fokotu'u 'i he Konisitutone, pea ke fakangaue'i fakataimi 'i ha aleapau ngaue 'a ia kuo pau ke fakamahino pau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue mo e vahenga ('i ha felotoi mo e Minisita) pea tu'utu'uni'i 'i ai 'a e ngaahi fatongia ke fakahoko, ngaahi fiema'u fakahoko ngaue mo e fakangata 'o e aleapau ko ia.
- (4) Kuo pau ke 'i ai ha failesisita mo ha ngaahi 'ofisi kehe 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu, 'a ia 'e lava pe ke tu'u fakataha mo e ngaahi 'ofisi 'o e Komisoni, ka kuo pau ke kei tu'u tau'ataina pe 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu.

186 Ngaahi Mafai 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu

- (1) Kuo pau ko e mafai 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu ke vakai'i pea tu'utu'uni ki ha ngaahi tangi mei ha tu'utu'uni 'a e Minisita 'i he Lao, 'o tatau ai pe pe na'e fakahoko ia 'i he fale'i 'a e Komisoni pe 'ikai.
- (2) Kuo pau ke fakakaukau'i 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'a e talangofua mo e muimui pau ki he lao, na'e muimui 'a e Minisita 'i he founga fakalao totonu 'i he fakahoko 'a 'ene tu'utu'uni 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e tangi; ka Kuo pau 'e 'ikai to e fakakaukau'i 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'a e me'a ko ia 'i hono mahu'inga mo e ngaahi tu'unga kehekehe tuku kehe 'i ha me'a kuo fakahoko tu'utu'uni 'a e Minisita ki ai ka na'e 'ikai fale'i 'e he Komisoni.

187 Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu

'E ngofua ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu ke, hili 'a hono fakakaukau'i 'a e tangi, fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni ke –

- (a) 'ikai tali ha konga pe kotoa 'o e tangi;
- (b) tali kotoa pe ha konga 'o e tangi pea fakafoki 'a e me'a ki he Minisita ke to e fakakaukau'i 'a e 'uluaki kole mo e ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku pehe 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'oku taau ke fakahoko;
- (c) fakangofua ke totongi 'a e ngaahi fakamole 'o e tangi 'a ha fa'ahi.

188 Ngaahi Founga Ngaue 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu

- (1) Kuo pau ke kamata ha tangi ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'aki hono fakahu 'a e tangi ki he failesisita 'i he foomu kuo tu'utu'uni'i 'i he Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu Kelekele.
- (2) Kuo pau ki he failesisita, 'i hono ma'u 'o e tangi, fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni, 'i loto 'i ha mahina 'e taha, ke faka'aho 'a e fakatonutonu pea fanongonongo ki he ngaahi fa'ahi 'a e 'aho ko ia.
- (3) Kuo pau ke ngaue'aki 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu ha ngaahi founga ngaue 'a ia 'oku ne fakakaukau ko e lelei taha ia ke ma'u ai 'a e fakamaau totonu, kae fakatatau pe ki he Lao ni pea mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u ai.

189 Totonu ke ha

- (1) Kuo pau ke 'i ai 'a e totonu ke kau atu 'a e fa'ahi kotoa 'i ha tangi mo ha taha kuo mahino ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'oku 'i ai 'e ne kaunga fe'unga ki he tangi.
- (2) 'E ngofua ke fakafofonga'i 'e ha Fakafofonga Lao pe taha kehe 'a e ngaahi fa'ahi 'i he tangi.

190 Fakamo'oni

- (1) 'E 'ikai fiema'u ke fakafuakava'i ha fakamatala fakamo'oni 'e tuku atu ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'e ha pe ma'ae fa'ahi 'i ha hopo, ka 'e ngofua ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'i ha taimi pe lolotonga 'a e hopo ke fiema'u 'a e fakamatala fakamo'oni ko ia, pe ha konga kuo fakamahino pau 'i ai, ke fuakava'i 'o tatau ai pe pe 'oku tuku atu 'i he lea pe tohi.
- (2) 'E ngofua ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu, 'i ha'ane fakakaukau pe, ke ne kumi mo ma'u mai ha fakamo'oni pea fakahoko mo ha ngaahi fakatotolo makehe mo ha ngaahi faka'eke'eke te ne pehe 'oku fiema'u. Kuo pau ke fakaha ki ha ngaahi fa'ahi 'a e ngaahi fakamo'oni kotoa 'e ma'u ko ia.
- (3) 'E ngofua ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu, ke ma'u mai pea kau 'i hono fakakaukau'i ha fakamo'oni pe fakamatala fekau'aki, neongo 'a e ngaahi kupu 'o e Lao ki he Fakamo'oni 'o tatau ai pe pe 'e anga maheni ke fakangofua ha fakamo'oni tatau mo ia 'i ha fakamaau'anga fakalao.

191 Tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu 'o fakatatau ki he fakamo'oni 'oku ma'u

- (1) 'I ha fekau'aki mo ha hopo 'o ha fa'ahi 'oku 'ikai ke ha'u pe fakafofonga'i ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu, hili hano 'oatu ha faingamalie fe'unga ki ai ke fakahoko ia, 'e ngofua ke fai tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu ki he hopo ko ia 'o fakatatau ki he fakamo'oni pe fakamatala 'oku ne ma'u, 'o kau ai ha fakamo'oni mo ha fakamatala na'e ma'u mai 'o fakatatau ki he kupu 190(2).
- (2) Kuo pau 'e 'ikai 'eke'i ha tu'utu'uni kuo fai 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'i he ngaahi 'ataakai kuo fakamatala'i 'i he kupu si'i (1), 'i he tu'unga na'e 'ikai ke tuku atu 'a e tafa'aki 'a ha fa'ahi ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu, ka 'e ngofua ke kole 'a e fa'ahi

ke to e fakahoko 'a e hopo 'i ha tu'unga na'e 'i ai 'a e 'uhinga fe'unga 'a e 'ikai ha'u ke fakahoko atu 'ene fakamatala.

192 Ngaahi Tangi

- (1) 'E ngofua ki ha fa'ahi 'i ha hopo 'i he Fakamaau'anga Fakatonutonu ke tangi 'i ha tu'utu'uni kuo fakahoko 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'i he ngaahi tu'unga ni –
 - (a) na'e fakahoko 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'a e hopo 'i ha founa 'oku 'ikai potupotu tatau ki he tokotaha tangi pe fa'ahi 'e taha pea na'a ne uesia 'a e ola 'o e hopo; pe
 - (b) kuo fakalaka 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu 'i hono mafai.
- (2) Kuo pau ke fakahoko ha tangi kuo 'oatu 'o fakatatau ki he kupu si'i (1), pea 'i ha fakangofua 'e he Fakamaau'anga Fonua 'o fakatatau ki he kupu 149 (1)(g).
- (3) Kuo pau ke 'oatu 'e ha fa'ahi ha tangi 'i hono fakahu ha tohi fanongonongo 'o e tangi, 'i he Foomu (ka 'i ai) kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni, fakataha mo e totongi (ka 'i ai) kuo tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni, 'i loto 'i he 'aho 'e 14 mei he tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu.
- (4) Kuo pau ki he Kalake ki he Fakamaau'anga Fonua, 'i he vavetaha 'e ala lava, pea fakatatau ki ha Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga Fonua, hili 'a hono fakahu atu 'o ha tangi, ke –
 - (a) fakahu ha tatau 'o ia ki he ngaahi lekooti 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu felave'i mo e ngaahi hopo;
 - (b) fokotu'u ha taimi mo e feitu'u ke fakahoko 'a e fakamaau 'o e tangi pea kuo pau ke fanongonongo ia ki he tokotaha tangi;
 - (c) tufa ha tatau 'o e tohi fanongonongo 'o e tangi fakataha mo e fanongonongo 'o e taimi mo e feitu'u 'o e hopo tangi, ki he fa'ahi 'e taha 'i he hopo 'oku tuku atu ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu, pea 'e ngofua ke kau 'a e fa'ahi ko ia 'i he hopo.

193 Founga totonu

Kuo pau 'e 'ikai fakata'e'aonga'i pe tamate'i ha hopo, pe tu'utu'uni, pe ha tohi ngaue kehe koe'uhi ko e 'ikai tonu 'a e founga hono fakahoko mai.

194 Kuo pau ke tokoni 'a e Failesisita

Kuo pau ke fakapapau'i 'e he Failesisita 'oku malava fakahoko ha tokoni, 'i he tu'unga fakapotopoto, mei he kau ngaue 'a e fai lesisita ki ha taha 'oku ne fiema'u ke fakakakato 'a e ngaahi foomu 'oku fiema'u felave'i mo hono fakahu 'o ha tangi ki ha Fakamaau'anga Fakatonutonu, ha tangi 'i ha tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu pe ko hono fakahoko 'o ha tu'utu'uni.

195 Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha fale'i 'a e Sea 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu, ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni -
 - (a) ke pule'i 'a e ngaahi ngaue mo e founga ngaue 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu;
 - (b) 'o tu'utu'uni ki ha ngaahi me'a (kau ai 'a e totongi) 'oku fiema'u 'i he Konga ni ke tu'utu'uni'i;
 - (c) 'o tu'utu'uni ki ha ngaahi me'a 'oku fiema'u pe kaulelei ki hono fakahoko 'o e ngaahi tu'utu'uni 'i he Konga ni.
- (2) Kuo pau ke fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni, kae 'ikai ke fakangatangata ai 'a e kupu si'i (1), ke tu'utu'uni ki he ngaahi me'a ni-
 - (a) tauhi 'o e ngaahi lekooti 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu mo e foomu ki ai;
 - (b) ko e sipinga 'o e ngaahi tohi ngaue ke tuku atu 'e he Fakamaau'anga Fakatonutonu pea mo e sila ki he ngaahi tohi ngaue ko ia;
 - (c) ko e founga mo e kakano 'o e ngaahi tohi ngaue ke ngaue'aki 'e he ngaahi fa'ahi pea mo ngaahi fa'ahi 'oku 'amanaki ke nau kau mai, pea mo hono tufa 'o e ngaahi tohi ngaue mo hono 'oatu 'o e ngaahi fanongonongo 'e he ni'i hi ko ia;
 - (d) ko e ngaahi fatongia (functions), mafai, mo e ngaahi fatongia (duties) 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu mo e Kau Failesisita 'i he'ene felave'i mo e tufaki 'o e ngaahi tohi ngaue mo e 'oatu 'o e ngaahi fanongonongo; ko hono fakalahi 'o e ngaahi 'aho hopo; pea mo hono toloi 'o e hopo;

- (e) ko hono ta'ofi mo fakatonutonu 'o e ngaahi 'eke;
- (f) ko hono fekau'i 'o e kau fakamo'oni, pea mo hono totongi 'o e kau fakamo'oni;
- (g) ko hono fakahoko 'o e ngaahi hia 'e he, mo e tautea 'o kinautolu 'oku 'ikai 'oatu fakamatala fakamo'oni pe talangofua ki ha tohi fekau'i ke fakamo'oni;
- (h) ko hono kumi 'o e ngaahi lekooti 'o e Fakamaau'anga Fakatonutonu."

KONGA 4 – NGAahi ME'A KEHE

5 Fakatonutonu 'a e kupu 149

'Oku fakatonutonu 'a e kupu 149(1) 'o e Lao ki he Kelekele 'aki hono fakahu 'a e palakalafi ko eni –

“(g) ke fakahoko mo tu'utu'uni ki he ngaahi tangi mei he Fakamaau'anga Fakatonutonu 'i ha ngaahi me'a fakalao: Ka Kuo pau ko e tangi ko ia 'e 'ikai fakahoko ia tuku kehe ka fakangofua 'e he Fakamaau'anga Fonua 'a ia kuo pau 'e 'ikai foaki tuku kehe ka mahino ki he Fakamaau'anga Fonua –

- (i) na'e ala 'i ai 'a e fehalaaki 'i he lao 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu pea ko e fehalaaki ko ia 'e 'i ai 'e ne uesia 'a e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Fakatonutonu; pe
- (ii) 'oku ha ko e hopo 'oku 'i ai 'a e me'a fo'ou pe me'a mahu'inga.”

Na'e tali 'e he Fale Alea 'i hono 'aho 'o

2012.